

KUŞADASI ZEYBEKLERİ VE MAHMUT ESAT BOZKURT’UN İKİ MEKTUBU IŞIĞINDA KUŞADASI KUVA-YI MİLLİYESİ

Ali ÖZÇELİK¹

Özet

Evliya Çelebi’nin “...üzümü, incir kurusu, köfteri, susamı, fıstığı, bademi dünya yüzünde yoktur; limanı beş yüz parça gemi alır” cümlesiyle betimlediği Kuşadası, XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, Aydın Vilayeti’nin İzmir merkez sancağına bağlı bir kıyı kasabasıydı.

Ege adaları ile olan bağlantısı ve özellikle deniz ticareti nedeniyle erken dönemlerden itibaren korsanların, kaçakçıların ve eşkıyaların uğrak noktası olan bölgede, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren “zeybek” adı verilen Batı Anadolu silahşorları tarafından, İzmir-Kuşadası yol güzergâhında ve birbirine birer saat uzaklıkta kahveler açılmıştı. Ancak alınan yol vergisinin şikâyetlere neden olmasıyla kapanan kahveler sonrasında ise ortaya çıkan istihdam sorununun yanı sıra idari ve sosyal gerekçeler nedeniyle pek çok zeybek dağ yolunu tutmuştu.

Zeybek çetelerinin Kuşadası’ndaki eşkıyalık faaliyetlerinin artışında yabancı sermayenin bölgeye yerleşmeye başlaması da etkili olmuştu. Özellikle XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Kuşadası-Söke mıntıkasını bir eşkıyalık üssüne dönmüş ve bu surette adı uzun bir dönem zeybek çetelerinin vukuatlarıyla anılan Kuşadası’nda, 1919 yılından itibaren yeni bir süreç başlamıştı. Zeybek gruplarının pek çoğu Kuşadası’ndaki Kuva-yı Milliye örgütlenmesini sağlayan ve talimatlarını “*Kuşadası Mücahidleri Kumandanı*” sıfatıyla veren Mahmut Esat Bozkurt’un liderliğinde büyük bir direnişe geçmişlerdi.

Bu çalışmada; XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine dek Kuşadası’nda süren eşkıyalık faaliyetleri ve sonrasındaki Kuva-yı Milliye’nin etkinlikleri, arşiv belgelerinin yanı sıra Kuşadası’ndaki söz konusu mücadelenin mimarı olan Mahmut Esat Bozkurt’un, Kuşadası Kuvvacıları için kaleme aldığı iki mektubu ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı İmparatorluğu, Kuşadası, Zeybekler, Eşkıyalık, Kuva-yı Milliye, Mahmut Esat Bozkurt

¹ Tire Belediyesi Tarih Danışmanı adu.aliozcelik@gmail.com

Giriş

Jeopolitik, sosyal ve ekonomik koşullar göz önünde tutulduğunda, tarihsel süreç boyunca gerek deniz gerekse kara eşkıyalığı için Ege adaları ve özellikle Batı Anadolu kıyıları biçilmiş kaftandır. Bu coğrafi cazibenin öncelikli nedeni, adaların ve anakaraların girintili çıkıntılı, vahşi ve genellikle karayolundan ulaşılması son derece güç bir coğrafi yapıya sahip olmasıydı. Söz konusu durum da bölgeyi bilhassa korsanlar için sayısız ve güvenli barınağın olduğu bir merkez haline getiriyordu. Piri Reis, Batı Anadolu kıyılarını anlatırken korsanların eksik olmadığı bölgeyi ve söz konusu bölgenin eşkıyalar açısından tercih sebebini şu cümlelerle dile getirmektedir:

“...Mezkûr köy Aydın sancağına mensubdur. Ve ba'de işbu yerden ta Kesri kenarlarına varınca deniz kenarları alçak ve denizi yufka sudur. Amma işbu tarikde Kumkısığı derler, alçak hem sığlı yerlerdir. Ol sığları kible tarafına geçtikten sonra gün su biraz miktardır gemiler gizlenirler. Yani harami levendi kayıkların gizlenirler ve anın kible burnun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar, amma dururlar, demür yerleridir. Ve Kesri'nin gündeğusu, Ilıca önünde bir adacık vardır, ol adacığın küçük gemilere günbatısı emin eyü yataktır. Kairayel, yıldız, poryaz karadan düşer ve ba'de eğer Kuşadası'na varırlarsa ol ada ile Anadolu'nun ortasına yaturlar, ol adaya palamar çıkarırlar amma mezkur adadan çıkub Ayyürük'e giderken bir taş var, gözetmek gerek. Ayyürük önü sığlardır, harami kayıkları ol sığlardan eksik olmaz...”²

Batı Anadolu'da kıyıların yanı sıra dağlık alanlar da, eşkıya için askerlere karşı doğal bir sığınak ve savunma alanıydı.³ Dolayısıyla bölgedeki dağlar, yüksek ovalar, ormanlar ve dar geçitli engebeli yöreler gibi ulaşılması ve takip edilmesi güç bölgeler, asayişsizliği olabildiğine körüklüyordu.⁴ Nitekim eşkıyaların dağlar, yüksek ovalar, ormanlar ve dar geçitli engebeli yöreler gibi ırak ve ulaşılmaz bölgelerde görüldüğü, endüstrileşme öncesinin gelişmemiş yollarında kol gezdiği bilinen bir gerçektir. Fiziki yapısı ile Batı Anadolu bu tarife kuşkusuz uymaktadır. Büyük Menderes'in kuzeyi ve güneyinde 1700 metreleri bulan yüksek Çamlı, Malgaç, Cevizli, Karıncalı, Madran, Gökbel, Beşparmak ve Çubuk dağları

² Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s.123

³ Söz konusu yaklaşım hakkında detaylı bilgi için bkz: Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.

⁴ Eric Hobsbawn, *Devrim Çağı 1789- 1848*, Ankara, 1998, s. 157.

sıralanmaktadır. Üstelik bu dağlar, çam ve kayın ormanlarıyla kaplı ve dolayısıyla da mükemmel sığınaklardı.⁵

Coğrafi elverişliliğin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıl ikinci yarısından itibaren yaşadığı iktisadi ve siyasi çöküntü, nüfus artışıyla ortaya çıkan arazi sorunu, idari amirlerin yetersizliği, vergi toplama yöntemleri, tefecilik ve idari bozukluklar da, bölgede genç köylüleri dağa çıkmaya sevk etmişti. Batı Anadolu'da, söz konusu tüm etkenlerin etkisini fazlasıyla hissettirdiği yerleşimlerin başında ise Kuşadası gelmekteydi. 1413 yılında, I. Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılan⁶, çok erken dönemlerden itibaren önemli bir ticaret merkezi olan ve Evliya Çelebi'nin "...üzümü, incir kurusu, köfteri, susamı, fıstığı, bademi dünya yüzünde yoktur; limanı beş yüz parça gemi alır"⁷ cümleleriyle betimlediği bir zenginliği sahip olan Kuşadası, değinildiği üzere jeopolitik konumu nedeniyle de Türk hâkimiyetinde olduğu yıllarda sık sık eşkıyalık faaliyetleriyle anılan bir yerleşim olmuştur.

Kuşadası, Osmanlı coğrafyasında, Aydın Vilayeti'nin İzmir merkez sancağına bağlı ve İzmir'in 80 km. kadar güneydoğusunda kendi ismi ile anılan körfezin içinde ve bir tepenin (Kilise ve Kese Dağı) eteğinde kurulmuş kaza merkezidir.⁸ Söz konusu merkez de erken dönemlerden itibaren pek çok eşkıya çetesi türeyerek bölge ahalisini muzdarip etmişlerdir. Bu zengin kıyı kasabası, klasik dönemdeki eşkıyalık faaliyetlerinin yanı sıra XVIII. yüzyılın sonlarında şekillenen ve adlarına lokal bir ifade ile zeybek denilen eşkıyalar pek çok vukuatın da müsebbibi olmuştur. Konuyu somutlaştıracak olursak 1795 yılında küçük gruplar halinde Kuşadası'nda dolaşan eşkıyalar Kara Mustafa, Saraç Hasan, Zeybek İmam ve Yablalı Arap, Kuşadası Kuyumcu köyünün Bilekli aşiretine mensup Ebubekir'in evini basarak para ve eşyasını yağma etmişlerdi. Bu eşkıya gurubu, sözü edilen aşirete mensup Karabeyzade Mehmet'in yirmi beş kuruş akçesini, Balcıoğlu Süleyman'ın iki karasığır öküzünü, Hacı Hasan, Deli Ahmet ve Dalkara olarak tanınan hanımın da elli kuruş değerindeki ziynet eşyasını gasp etmişti. Eşkıya gasp ve soygun sonrasında takibe uğramış ve jandarmayla girdikleri çatışma sonrasında etkisiz hale getirilmişlerdi.⁹ Yine 1820'lerin başında Kuşadası'nın Karain adlı iskelesinden karaya çıkarak bir iki küçük köyü yaktıktan sonra üzerlerine gönderilen asker tarafından etkisiz hale getirilen büyük bir eşkıya grubu geldikleri

⁵ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 148.

⁶ Cumhuriyet'in 50. Yılında Aydın, *1973 İl Yıllığı*, Aydın, 1973, s. 60.

⁷ Evliya Çelebi Seyatnamesi, VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 554.

⁸ Serap, TABAK, "Kuşadası Kazasının 1909- 1914 Arası Sosyal ve Ekonomik Yapısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/ 2, Aralık, 2010, s. 528.

⁹ Cihan Özgün - Aysun Sarıbey Haykıran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Zamanlarında Eşkıyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası", *Tarih Okulu*, S. 4, İzmir, Kasım 2012, s. 283.

gemilere binerek Kuşadası'ndan ayrılmıştı.¹⁰ 1824 yılında da sayıca hayli fazla olduğu anlaşılan bir diğer eşkıya grubuna “*Donanma-yı hümayun ile Mısır donanması müşterek*” hareketiyle karşı konulmaya çalışılmış, Kuşadası önünde on iki bin kadar asker Kuşadası ve sahillerinde yağma ve hırsızlık yapan eşkıyaya karşı müdahalede bulunmuştu.¹¹

EşkİYalarla mücadele devletin otoritesi için büyük önem taşımaktaydı. EşkİYalığın bastırılması, bunun ahaliye duyurulması ve bundan sonra devlete karşı gelmenin cezasının ne olacağının herkese gösterilmesi elzem görülürdü. Bunun için eşkıyanın cezalandırılması halkın gözleri önünde yapılmış, zaman zaman idamla cezalandırılan eşkıyanın kesik başları kalabalık yerlerde teşhir edilmişti.¹² Örneklendirecek olursak 1823 yılında, Kuşadası Muhafızı İlyaszade İlyas Ağa tarafından Baladabad sahiline çıkan eşkıyalar öldürülmüş ve kesik başları merkeze gönderilmişti. Kuşadası Muhafızı İlyas bin Ahmet'in 1826 yılına tarihlenen bir resmi yazısından anlaşıldığına göre de Sisam Adasından Çeklidağ tarafında karaya çıkan beş eşkıya sağ olarak ele geçirilmiş ve idam edilmişti. Aynı günlerde yaşanan bir başka çatışmada da öldürülen ki eşkıyanın kafaları kesilerek İstanbul'a yollanmıştı.¹³ Bu bağlamda öldürülen eşkıyaların teşhirleri, ibret amacıyla İmparatorluğun yıkılışına dek devam etmişti.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ayan adı verilen feodal beylerin emrinde paralı askerlik yapmayan veya dağa çıkmayan zeybekler farklı bir geçim kaynağı bulmuşlardı. Zeybekler, özellikle İzmir, Afyon, Kuşadası ve Manisa yolları üzerinde birbirine birer saat uzaklıkta kahveler açmışlar ve kendi mıntıklarında bir nevi haraç sistemi kurmuşlardı. Buna göre kervan sahiplerinin haramilerden korunması ve güvenli yolculuk yapmaları belirlenen ücreti vermeleriyle mümkün oluyordu. Zeybekler palamut, mazi, kökboya gibi eşyadan yük başına beşer para, üzüm, incir vesair kuruyemiş, peynir, sadeyağ ve zeytin yağ yüklerinden aynı olarak yarımşar kıyye¹⁴, koyun ve sığır sürülerinden geçit akçesi namıyla beşer para, yolcuların her birisinden kahve parası diye on beş-yirmişer para, atlardan da ondakiye adıyla yedişer para alıyorlardı. Fiyat tarifesi doğrultusunda bir yayanın Manisa, Aydın, Kuşadası ve İzmir'e gidip gelmesi dokuz kuruş, bir yüklü hayvanın İzmir'e gelip gitmesi ise 10 veya 12 avaid gibi yüklü bir paraya tekabül ediyordu.¹⁵ Üstelik söz konusu ücretlendirmenin herhangi bir kanuni dayanağı yoktu, ancak bu silahlı güruhun dağa çıkıp eşkıya olmalarındansa, böyle küçük haraçlarla geçinmeleri daha makbul görülüyordu. Bu silahlı gençlerin, yolculardan ve taşıdıkları mallardan haraç olarak değerlendirilecek yol geçiş ücretleri almaları pek çok

¹⁰ B.O.A., HAT., 933/ 40407, 15. Za. 1236 (14 Ağustos 1821)

¹¹ B.O.A., HAT., 915/ 39924/A, 28 M. 1240 (22 Eylül 1824)

¹² Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 288.

¹³ Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 288.

¹⁴ Osmanlı'da sınırlar için kullanılan ağırlık birimidir. Yaklaşık bin üç yüz gramlık ağırlık ölçüsü birimidir.

¹⁵ M. Çağatay Uluçay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 38.

şikâyetle neden olmuştu. Saray, bu durumun önünün alınması doğrultusunda gelen şikâyetleri ve talepleri dikkate alarak 1792, 1793 ve 1821 yıllarında çıkarılan fermanlarla bu uygulamanın sona erdirilmesini emretmiş, ancak taşra da kudretin tam anlamıyla hissettirilemediği bu dönemlerde zeybeklere pek de söz dinletememişti. Neticede İstanbul'dan 31 Ekim - 8 Kasım 1828 tarihlerinde gönderilen fermanlar üzerine İzmir'den Aydın ve Kuşadası'na kadar yollar üzerindeki zeybekler, "*zeybek haşaratı*" olarak nitelendirilmiş ve usulsüzce aldıkları paranın men edildiği bildirilmişti.¹⁶ En başta direnç gösterenler olsa da külliyetli miktarda askerle bölge baskı altına alınmış ve onlarca kahve yıkılmış, direnen zeybekler de ya öldürülmüş ya da sürülmüştü. Kahveleri, dolayısıyla gelir kapıları kapatılan eli silahlı binlerce zeybek de bu suretle açıkta bırakılmış ve pek çoğu dağ yolunu tutmuştu.

Küçük grupların illegal faaliyetlerinin yanı sıra Kuşadası'nda önemli eşkıya reislerinin eylemlerine de rastlanılmıştır. 1840 yılının başlarında Sarıbeyoğlu adı verilen eşkıyanın adamlarından olan Reisoğlu İsmail ve Kul Hasan adlı eşkıyalar, çok sayıda adam toplayarak Kuşadası ve çevresinde huzur bozucu ve güvenliği tehdit edici eylemlerde bulunmuşlardı. Sözü edilen eşkıya Kuşadası çarşı ve pazarlarından başta *alat-ı harb* olmak üzere pek çok eşya çalmış, pek çok kişinin evlerini basmış; bu baskınlar sırasında mal ve eşya çalmakla kalmayarak adam yaralama ve hatta cinayet eylemlerinde de bulunmuşlardı.¹⁷ Söz konusu yağmalara karşılık Kuşadası dizdari ve zabitanı görevlerinden alınmış, takibe çıkılmıştı.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İmparatorluğun değişen sosyo-ekonomik şartları, eşkıyalığın da doğru orantılı olarak yoğunlaşmasına sebep olmuştu. Söz konusu yüzyılda, ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde toprağa dayandığı Aydın Vilayeti'nde özellikle incir, zeytin, üzüm, pamuk, tütün, palamut üretimi yaygındı.¹⁸ Tarımın ticarileştiği bu dönemde Kuşadası ise İzmir limanları içinde, dış ticarete artan önemiyle dikkat çekmekteydi.¹⁹ İzmir'in Büyük Menderes vadisine ulaşan İzmir- Aydın demiryolunun inşasından önce Kuşadası limanı, Menderes havzası ticaretinde XVIII. yüzyıldan sonra zaman zaman İzmir limanı ile rekabet bile etmiştir.²⁰ 1860'larda inşa edilen İzmir- Aydın demiryolunun temin ettiği üstünlük İzmir'i rekabet edilemez bir konuma taşımış, Kuşadası

¹⁶ Uluçay, *Atçalı Kel...*, s. 38.

¹⁷ Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 284.

¹⁸ Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı...*, s. 288. Bölgedeki iktisadi gelişim hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Reşad Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800-1914)*, (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 17.

¹⁹ Tabak, *Kuşadası Kazasının...*, s. 527.

²⁰ Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 279.

uluslar arası ticarete göreceli olarak gerileme sürecine girmişti.²¹ Yine de bölge, yabancı tüccarların ilgisini hiçbir zaman tam anlamıyla kaybetmemişti. Bu konuda somut bir örnek verecek olursak Osmanlı ekonomisinin dünya kapitalist sistemine eklemlenmesini sağlayacak 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması²² sonrasında İmparatorluğun açık bir pazar haline gelmesi, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Aydın Vilayeti'ne kök salmasına imkân sağlamış, XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise Aydın'da gayrimüslimlerin ticari alandaki etkinliği genişlemişti.²³ Kasaba'nın ifadesiyle *"gümrük indirimleri, hükümetin denetimini azaltması ve hükümetin dışındaki korumacılık ile yargı alanının genişlemesi, Batı Anadolu'yu yabancı ticaret çıkarları açısından dünyanın en çekici ve en umut veren bölgelerinden biri haline getirmişti."*²⁴ Özellikle 1868 Arazi Kanunnamesi'nden sonra doğan imkânlar doğrultusunda, İzmir-Aydın arasındaki ekilebilir arazinin pek çoğu İngiliz tüccarların eline geçmişti.²⁵ İngilizlerin 1857-1892 yılları arasında Aydın ve çevresinde satın aldıkları toprakların miktarı, 131.960 dönümdü.²⁶ A. O. Clarke Kuşadası'ndan 72.000 dönüm, G. Meredith Aydın'dan 12.000 dönüm, Asia Minor Cotton Company Nazilli'den 36.800 dönüm, J. Aldrich Aydın'dan 6.000 dönüm, C. Gregoriades Ayasuluğ'dan 5.160 dönüm toprak satın almıştı. Görüldüğü üzere toprak alımı konusunda en yüksek paya sahip olan yerleşim Kuşadası olmuştu.²⁷ Yabancı sermaye ve ticaretin yoğun olduğu bölgelerde, gelirin yarattığı cazibenin eşkıyalığı da arttıracakı düşünülürse XIX. yüzyıl sonları, Kuşadası'nda eşkıyalık ve özellikle kaçakçılığın iç içe geçmesine sebebiyet vermişti.

²¹ Cihan Özgün, "Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları", *Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler*, Yay. Haz. Emel Kefeli vd., Ötüken Yay., İstanbul, 2008, ss. 231- 232.

²² Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının gerilemesi için bkz: Şevket Pamuk, "Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmine Açılış", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 718; Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969, s. 25; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1984, s. 29; Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme (19. Yüzyıl)*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1999.; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayınevi, 1987, ss. 75-77.

²³ Günver Güneş, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aydın'da İktisadi ve Ticari Yaşam: Aydın Ticaret Odasının Faaliyetleri", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. Bayram Kodaman vd.), Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, Isparta, 2008, ss. 711-717.

²⁴ Kasaba, *İzmir...*, s. 11.

²⁵ Cihan Özgün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki: Aydın Sancağı Üzerine Bazı Tespitler", *Tarih Okulu*, Sayı 4, Yaz 2009, ss. 17-38.

²⁶ 1868 yılında İzmir yakınlarında tarıma elverişli bütün toprakların en az üçte birinin İngilizlerin mülkiyetine geçtiği bilinmektedir. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İngilizlerin satın aldığı topraklar o kadar genişlemişti ki 1878 yılında İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli bütün toprakların % 41'i İngiliz tüccarların eline geçmişti. İngilizlerin Batı Anadolu'da satın aldığı topraklarının alanı 2.400.000 ile 2.800.000 dönüm arasında olduğu tahmin edilmektedir. Buna Rum, Ermeni ve Yahudilerin eline geçen toprakları da eklenirse toplamın 5 ile 6 milyon dönüm arasında olduğu sanılmaktadır. Bkz: Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş yay., Ankara, 1982, ss. 79-81.

²⁷ Özgün, *XIX. Yüzyılın...*, ss. 17-38.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüz yılında Kuşadası ve çevresinde zor kullanmak suretiyle baskın yaparak mal ve para gasp etmek amaçlı eşkıyalık hareketlerinin yaşandığına ilişkin çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin 1890 yılında Kuşadası ve Balatçık çevresinde Kemerdereli Mehmet ve dokuz adamıyla bir çatışma yaşanmış, bu eşkıya gurubu yakalanarak Aydın Jandarma Tabur Kumandanlığı'na teslim edilmişti.²⁸ Bir başka örnekte ise 1916 tarihinde Kuşadası ve çevresinde eşkıyalık yaptığı tespit edilen Kel Ahmet çetesine mensup Kömürcü oğlu Hasan'ın yakalanarak eylemlerinin etkisiz hale getirilmişti.²⁹

Eşkıyalığın yanı sıra, Kuşadası'ndaki yaygın illegal eylemlerden birisi de, eşkıyalık eylemleriyle birbirine karışmış olan kaçakçılıktı. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Batı Anadolu'da eşkıya çetelerinin gerçekleştirdiği kaçakçılık faaliyetleri arasında da tütün kaçakçılığının özel bir yeri bulunmaktaydı.³⁰ İmparatorluğun en kaliteli tütünlerinin yetiştirildiği Aydın Vilayeti, İmparatorluğun dış borçlarına karşı kurulan Reji İdaresinin, ilk kurumsallaştığı yer olmuştu. Zira kurağa dayanıklı ve yaprak dokuları kalın ve reçinemsî çekici bir kokuya sahip Batı Anadolu tütünleri kuruluşundan itibaren, Reji'nin özel ilgisini çekmişti. Bölge'nin pamuk, zeytin ve afyon ile birlikte en önemli tarımsal ürünlerinin başında gelen tütün'ün gelişimi Amerikan İç Savaşı'nın başlaması ile paralellik göstermiş ve XIX. yüzyılda Kasaba ve Aydın demiryolu çevresinde üretim hızla artmıştı.³¹ Daha çok kara kokulu tütün ekilen İzmir ve çevresinde Değirmendere nahiyesine bağlı Ahmetbeyli. Sancaklı, Palamutarası, Yeniköy. Bulgurca. Bozyaka, Uzundere, Buca ve Bornova nahiyesinin dağ köyleriyle Söke, Ödemiş, Urla, Karaburun, Çeşme, Seferihisar, Bayındır. Tire ve Selçuk'ta birinci kalite ürün yetiştiriliyordu. Aydın demiryolu üzerinde Kuşadası'na bağlı bir nahiye merkezi olan Selçuk, aynı zamanda İzmir çevresinde ilk tütün yetiştirilen yerdî. Selçuk'ta üretilen ve oldukça ünlü olan tohumuna da "*Ayasuluğ Tohumu*" adı verilmiştir. Ayasuluğ tohumu Ege Bölgesi'nde tütün ekilen hemen hemen her yerde aranılan ve kullanılan bir tohum olmuştu.³² Dolayısıyla tütün kaçakçıları, özellikle adalardan iç kesimlere ve iç kesimlerden adalara yapacakları kaçakçılık sevkیاتlarında, sık sık Kuşadası kıyılarını kullanmaktaydılar. Zira bölgenin coğrafi yapısı özellikle adalara geçişin kolaylığı nedeniyle denizden kaçakçılığa da elverişliydi. Kuşadası kıyıları da kullanılarak Sombeki ve Kalımnos adalarında yılda ortalama 415.000 kilo yaprak tütün kaçırılmakta, bunlar adalarda işlendikten

²⁸ B.O.A., DH. EUM. AYŞ., 9/ 53, 23 Ş. 1307 (13 Nisan 1890).

²⁹ B.O.A., DH. EUM. 3 ŞB., 17/ 21, 15 S 1335 (11 Aralık 1916)

³⁰ Pullukçuoğlu Yapucu, *Aydın Sancağı...*, s.175.

³¹ Bülent Varlık, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu'da Yayılması*, Ankara, s.29.

³² Oktay Gökdemir, XIX. yy Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, D.E.Ü.A.İ.İ.T.E C.1, sayı:3, İzmir 1993, Gökdemir, s.328.

sonra Fransız uyruklu, Fransua adında birine satıldığı takip sonucu anlaşılmıştı.³³ Yine Sisam adası ile Kuşadası ve Söke'nin yakınlığı buradan kaçak tütün çıkarılmasını kolaylaştırıyordu. Söke Kaymakamı Refik Bey, kaçakçılar tarafından Sisam'dan, Kuşadası kıyıları kullanılarak Söke sahiline kaçak olarak memnu meta getirildiğini ve yasak maddelerin kaçakçılığı da bu şekilde yapıldığını belirtmekteydi.³⁴

Osmanlı hükümetinin özellikle Batı Anadolu sahillerinden yapılan silah kaçakçılığını önleyerek eşkıyanın silah ve cephane edinmesinin önüne geçmek için büyük çaba harcadığı görülmektedir. Ege havzasının coğrafyası denizden mal taşımak için oldukça uygundur. Kuşadası'nın coğrafi yapısı özellikle adalara geçişin kolaylığı nedeniyle denizden silah ve cephane kaçakçılığına da elverişlidir. Sisam adasıyla Kuşadası ve Söke'nin yakınlığı sahiller arasında kaçakçılığın sıkça yaşanmasına neden olmuştur. Hatta tüm Aydın Sancağı'nda silah kaçakçılığı içinde en uygun yer Sisam adası üzerinden Kuşadası sahilleridir. *“Sisam’a karib, sevhili geniş tütün ve esliha ve ecza-yı nariye kaçakçılığına müsait olan Söke Kazasının geniş sahili üzerinden”* mevcut eşkıyanın kolaylıkla silah ve patlayıcı madde kaçırdığı anlaşılmaktadır.³⁵

Mevcut resmi yazışmalar ve raporlar, eşkıyalıkla mücadelede ayrılan tahsisatın yetersizliğini, zabitan sayısının az olmasının eşkıya takibini güçleştirdiğini, bu faktörlerin de bölgenin huzur ve güvenlik bakımından tehdiide açık bir hale gelmesine neden olduğunu ortaya koymaktadır.³⁶ Aynı zamanda eşkıya ile olan mücadelelerde silahların eski veya az sayıda bulunması da bu tehdiide artırmaktadır. 1904'lerin sonunda bir süreden beri, *“Aydın’da İslam ve Hıristiyan nüfusu öldürüp, mallarını gasp eden veya ard arda dağa kaldırıp fidye isteyen eşkıya çeteleri”* Kuşadası ve çevresinin güvenliği için büyük tehdit oluşturmıştır. Uzun mücadeleler sonrasında bu çetelerin üçü bertaraf edilmiş, biri teslim olmuş, bir grup eşkıyanın başında bulunan Yılık Abdi isimli eşkıya ve çetesi de sağ olarak ele geçirilmişti. Sözü edilen tarihlerde Kuşadası'nda faaliyette bulunan beş çetenin daha olduğu tespit edilmektedir. Aydın Vilayet Meclisi Kuşadası'nın birbirinden farklı beş yerinde eşkıyalık yapan bu çeteler için gerekli tedbirleri alsa da çok da etkili olamamıştır. 20 Ekim 1904 tarihli raporda Jandarma alayının tümünün bu eşkıyanın üzerine gönderilemediği, sadece bu eşkıyaları bertaraf için seksen nefer jandarma olduğu ancak bunun yetmediği aynı maaşla bu kadar daha jandarma takviyesinin gerekli olduğu bildirilirken; Kuşadası ve yakın çevresinde eşkıyanın çoğaldığı dağa adam kaldırmalar, fidye-i necat isteme olaylarının arttığı yolundaki

³³ BOA, DH-MUI, 95-1/43, 1911.

³⁴ BOA. Y. PRK. ASK 233/8 (1323) 1905

³⁵ Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 288.

³⁶ Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 286.

23 Temmuz 1906 tarihli bir başka resmi belgede ise eşkıyalara karşı bir an önce gerekli tedbirlerin alınmasını öğütlemekteydi.³⁷

Kuşadası, pek çok firarinin de adalar üzerinden kaçmasına imkân veren coğrafi bir yapıya sahipti. Nitekim bir örnek verecek olursak, Aydın Vilayeti'nin en çok ses getiren eşkıyalarından Çakırcalı Mehmet Efe, 1910 yılında Muğla Postası'nı vurduktan ve yüklü bir soygun yaptıktan sonra pek çok takip müfrezesinin peşine düşmesine neden olmuştu. La Turquie Gazetesi'ndeki bir habere göre; Çakırcalı ve çetesi posta soygunundan sonra, önce Sisam'a oradan da Atina'ya kaçmayı planlamıştı.³⁸ Bu haber üzerine Kuşadası ve civarı ablukaya alınmış ve çok sayıda askerle bölge takip altında tutulmuştu.³⁹

Zeybeklerin yanı sıra XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, Anadolu'ya çok yakın olan Midilli, Sakız ve Sisam adalarından Yunanistan tarafından desteklenen Rum eşkıya sık sık Anadolu sahillerine çıkarak yağma, soygun, kaçakçılık ve katliam yapmışlardı.⁴⁰ Özellikle XIX. yüzyılda Rum eşkıya çetelerinin genel karakterini yağmacılık, adam kaçırmak, hırsızlık, koyun ve büyük baş hayvan kaçırmak gibi hareketler oluşturmaktadır. Rum kökenli eşkıya eylemlerinde yerli ahaliden yardım almış, yerli Rumların bölgeyi ve para kaynaklarını tanıyor olmaları da işlerini kolaylaştırmıştı. Rum eşkıyanın Aydın Sancağı'na girdiği yer Sisam adası üzerinden Kuşadası sahilleridir ve bölgenin ormanlık olması saklanmak için ortamı elverişli kılmıştır. Rum eşkıya düzeni bozan hareketlerinde bu çevrede bulunan Çanlı (günümüzde Güzel Çamlı) gibi Rum köylerinden sıkça destek almışlardır.⁴¹ Rumlar XIX. yüzyılın ortalarında adalarla birlikte Batı Anadolu sahiline ulaşarak Sisam ve Sakız arasındaki kontrolü denetim altına almaya çalışmışlar ve Ege sahillerindeki kasabalara sık sık saldırılarda bulunmaya başlamışlardı.⁴² Kırsal kesimde çeteler halinde örgütlenmiş olan bu grubun ve zeybeklerin çıkardığı karışıkların üstesinden gelmek konusunda güvenlik kuvvetleri yetersiz kalmıştı. Çetelerin korkusundan evlerinden dışarı çıkamayan köylülerin ürünlerini toplayamamasına neden olan bu olaylar, bölgenin ekonomik hayatını olumsuz yönde etkilemişti. Ancak XX. yüzyılın başlarında daha da artan eşkıyalık faaliyetleri, 1919 yılında bir dönüm noktası yaşamıştı. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrası gelişen süreçte, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir işgal edilmiş ve söz konusu

³⁷ Özgün, Haykıran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 286.

³⁸ Köylü, "Çakırcalı İçin Bir Yalan Daha!", 5 Haziran 1910.

³⁹ Köylü, "Çakırcalı Niçin Tutulamıyor?", 11 Haziran 1910.

⁴⁰ Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde İç Güvenlik Sorunu", *Askeri Tarih Bülteni*, 15 (28), Ankara, 1990, s. 62.

⁴¹ Olcay Pullukçuoğlu Yapucu - Cihan Özgün, "Batı Anadolu'nun Yol Ağı: Araştırmalar II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları", *Tarih Okulu*, X, İzmir, 2011, s. 59- 71

⁴² Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap yay., İstanbul, 2007.

durum kısa zamanda tüm vilayete yayılmıştı. Bu kaotik ortamda Yunan hükümeti de, Mütareke sonrasında söz konusu Rum çeteleri kullanarak Batı Anadolu'da karışıklık çıkarma yoluna gitmişti. 1920 yılının hemen başında, Yunan Ordusundan destek alan, Kuşadası Rum köyleri ahalisinden daha önceden Sisam'a gitmiş olan ve sayısı yüzü bulan Rumlarla Sisam serserileri bir Yunan zabiti kumandasında İslam ahalisini öldürmek suretiyle ara sıra sahile gelerek taarruzda bulunmuşlardı.⁴³ Çanlı köyünden sahile çıkarak İslam köylerine saldıran bu eşkıya gurubu altı yüze yakın keçiyi çalarak Sisam'a götürmüşlerdi.⁴⁴ Kuşadası ve Söke'den Jandarma müfrezeleri üç zabit kumandasında bu eşkıya gurubunu takip ederek birçoğunu yakalamış ancak bir kısmının da Sisam'a firar etmelerine engel olamamıştı. Sisam'da da takip edilen eşkıyalardan on beşi yakalanmış, Sisam'a kaçırılan bir kısım hayvana da (200 keçi, 15 beygir) Sisam Konsolosu tarafından el konulmuştu.⁴⁵

İşgal yıllarında Kuşadası'nda ön plana çıkan en önemli isim şüphesiz Mahmut Esat (Bozkurt) Bey olmuştur. Kendisi; Rum çetelerin tacizine mukavemet göstermek amacıyla kurulan ve sonrasında 24 Nisan 1922 tarihindeki Yunan işgalinde etkisini şiddetlendiren Kuşadası Kuva-yı Milliye'sini örgütleyen isimdir. Mahmut Esat Bey, 57. Fırka(tümen) komutanı Albay Şefik Bey'in verdiği emirler doğrultusunda örgütlenmesini tamamlamış ve Yunan güçlerine baskınlar vermeye başlamıştı. Bu arada Albay Şefik Bey'den aldığı *"Kanunun haiz olduğunuz selahiyet mucibince Söke-Balatçık(Ortaklar) hattında emtia ve yolcu naklinin derhal men edilmesi ve bu suretle din ve vatanın düşmanı Yunanlıların ka't ettirilmesi"* emrini yerine getirmeye çalışmıştı. Ayrıca *"Türk hukuk ve şerefini muhafaza"* koşulu ile İtalyanlarla ilişkiye geçmiş ve aldığı askerî yardımlarla hem kendi cephesinin hem de 57. Tümen'in gereksinimlerini karşılamaya çalışmıştı. Silah ve cephane dışında vazelin, battaniye ve çadır da sağlamıştı.⁴⁶ Ancak kendisinin bu makaleye konu olma nedeni, Kuşadası'nda, eski eşkıyalardan ve gönüllülerden oluşan Kuva-yı Milliye yapılanmasının silah ve lojistik ihtiyaçları için kaleme aldığı iki mektubudur. "Kuşadası Mücahidleri Kumandanı" unvanıyla, ahaliye hitaben bir mektup yazan Mahmut Esat, Kuvva-yı Milliye yapılanması ile ilgili şu cümleleri kurmuştur:

"İlan

Kuşadalı Kardeşlerim

⁴³ Özgün, Haykiran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 283.

⁴⁴ Özgün, Haykiran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 283.

⁴⁵ Özgün, Haykiran, *Osmanlı İmparatorluğu'nun...*, s. 283.

⁴⁶ Mahmut Esat Bozkurt'un düşünce hayatı ve eylemleri hakkında detaylı bilgi için bkz: *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892 - 1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.

Sulh oluyor... Şehidler anası vatanımız Allah'ın izniyle her halde kurtuluyor. Şu saatte parmaklarımız silahlarımızın tetiğinde bulunmalıdır ki bu yaralı vatani kurtaralım. Bu vatanın düşmanları bilmelidir ki Kuşadası'nın sokaklarını kana ve düşmana boyamadan bir karış yer vermeyiz. Memleketin binalarını düşmanın kafasına geçirmeden Kuşadası'ndan bir adım atmayacağız. Memleketimizi müdafaa için yeni teşkilat yapıyoruz. Bütün Kuşadalı kardeşlerim çifte ve kırma revolver gibi her türlü silahlarının cinsini kırk sekiz saat zarfında Kuvva-yı Milliye idaresine haber vermelidir.

Silahlar yine sahiplerinde kalacaktır. Silahlarının cinsini haber vermeyenlerin evleri taharri olunacaktır. Ve yalan söylediği anlaşılanlar derhal Divan-ı Harbe teslim olunacaklardır.

Kuşadalı kardeşlerimizden bu hizmeti her halde isterim.

Sabah ortasında silah atanlar vatanın bu matemli günlerinde sarhoş olarak ötekine berikine sarkıntılık edenler keza Divan-ı Harbe gönderileceklerdir.”⁴⁷

Mahmut Esat'ın ikinci mektubunda ise çok daha sert ifadeler yer almaktadır. Kuvva-yı Milliye'nin faaliyetleri konusunda olumsuz propaganda yapan gruplara karşı tehditkâr ifadeler kullanan ve söz konusu güruhu “bir takım vatan haini alçaklar” ifadesiyle niteleyen Mahmut Esat'ın, 15 Mart 1920 tarihli mektubu şöyledir:

“Bir takım vatan haini alçakların “Kuşadası Kuva-yı Milliyesi köylülerin silahlarını alacakmış” yolunda çıkardıkları haberlerle köylüleri telaşa düşürdüklerini haber aldım.

Böyle asılsız haberlerle vatanımızın tehlike içinde bulunduğu bir zamanda Türk ve Müslümanları birbirine düşürecek havadisleri, iftiraları çıkaranlar vatan hainleridir. Allah'ın yardımıyla bu gibilerin cezaları hemen verilecektir. Kuşadası Kuva-yı Milliye'si köylünün silahını almağa hiçbir zaman hatırına getirmedir. İki üç güne kadar ihtiyarlara dahi kapaklı tüfenkleri verilecektir. Ahali gözünü açıp bu gibi hainler istedikleri gibi hayırsızlık yapamadıkları için Yunanlarla bir olarak “Kuva-yı Milliye'yi istemeyiz” diyorlar. Vatan hainlerinin cezaları yakında verilecektir. Ahali hainleri dinlemesin, hainler zehirli yilandırlar.

Ahali bu gibi hainlere yardım etmesin. Sonra Allah'ın azabı da onları da yakar. Herkes yerli yerinde işiyle gücüyle meşgul olsun. Kimin şikâyeti varsa her kim zarar görmüş

⁴⁷ Mahmut Esat Bozkurt'un 1920 Tarihli Mektubu, Mehmet Başaran Özel Arşivi.

ise Kuşadası Kuva-yı Milliyesi'ne müracaat etsin. Zararı derhal kendisine teslim olunacaktır. Hainlere yardım edenler sonra pişman olurlar. Fakat son pişmanlık fayda etmez.

Allah doğruların yardımcısıdır. Vatanımızı ve Türk Milletini muhafaza buyursun.

15 Mart 336

*Kuşadası Mücahidleri Kumandanı Mahmut Esat Bozkurt*⁴⁸

Sonuç

Görüldüğü üzere, Milli Mücadele karşıtları için “*hainler zehirli yilandırlar*” ifadesini kullanan Mahmut Esat, kısa zamanda Aydın dağlarında eşkıyalık yapan pek çok zeybeği silâh altına alma başarısı göstermiş ve Kuşadası'ndaki Kuvva-yı Milliye'nin teşekkülünün en temel ihtiyaçlarından olan silahların ahaliden karşılanması için aracı olmuştur. Bu konuda yapmış olduğu propaganda çalışmalarının yanı sıra kara propagandanın da önüne geçmek için göstermiş olduğu çaba ortadadır. Nitekim bu durum Kuşadası'na da özgü değildir. Zira İzmir'in işgalinin ilk anlarından itibaren başlayan kitlesel cinayetler, tecavüzler ve soygunlar oldukça geniş bir alanda büyük bir infial yaratmış ve söz konusu durum kısa zamanda pek çok milli unsuru harekete geçirmişti. Önce zeybekler, tüfeklerini artık birbirlerine veya takip müfrezelerine değil de işgalci düşmana doğrultma kararı vermişlerdi. Aynı günlerde bölgedeki bazı zabıtlar da İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi telkinlerine itaat etmeyip asi olmuşlar ve karakol depolarındaki silahları; sabanını-orağını bırakan köylülere dağıttıktan sonra dağ yolunu tutmuşlardı. Bu surette örgütlenip Batı Anadolu'da, Yunan kuvvetlerine karşı canhıraş bir mücadeleye girişen Kuvâ-yı Milliye fedailerini; aylarca karakol basmışlar, cephanelik uçurmuşlar, köprü patlatmışlardı. Ve nihayetinde Milli Mücadele yıllarındaki zorlu savaşların ardından işgal sona ermiş, zeybekler silah bırakıp köylerine dönmüşler ve Kuşadası da, eşkıyalıktan yüzyıllarca muzdarip olmuş pek çok yerleşim gibi, Cumhuriyet sonrası merkezileşme politikaları ile huzura kavuşmuştu.

⁴⁸ Mahmut Esat Bozkurt'un 15 Mart 1920 Tarihli Mektubu, *Mehmet Başaran Özel Arşivi*.

KAYNAKÇA

Birinci Elden Kaynaklar

- B.O.A., HAT., 933/ 40407, (14 Ağustos 1821)
- B.O.A., HAT., 915/ 39924/A, (22 Eylül 1824)
- B.O.A., DH. EUM. AYŞ., 9/ 53, (13 Nisan 1890)
- BOA. Y. PRK. ASK 233/8, (1905)
- BOA, DH-MUI, 95-1/43, (1911)
- B.O.A, DH. EUM., (11 Aralık 1916)
- Köylü, “Çakırcalı İçin Bir Yalan Daha!”, 5 Haziran 1910.
- Köylü, “Çakırcalı Niçin Tutulamıyor?”, 11 Haziran 1910.
- Mahmut Esat Bozkurt’un 1920 Tarihli Mektubu, *Mehmet Başaran Özel Arşivi*.
- Mahmut Esat Bozkurt’un 15 Mart 1920 Tarihli Mektubu, *Mehmet Başaran Özel Arşivi*.

İkinci Elden Kaynaklar

- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984.
- Berber, Engin, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde İç Güvenlik Sorunu”, *Askeri Tarih Bülteni*, 15 (28), Ankara, 1990.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- Cumhuriyet’in 50. Yılında Aydın, *1973 İl Yıllığı*, Aydın, 1973.
- Evliya Çelebi Seyatnamesi, VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Gökdemir, Oktay, XIX. yy. Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, D.E.Ü.A.İ.İ.T.E C.1, sayı:3, İzmir 1993.
- Güneş, Günver, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Aydın’da İktisadi ve Ticari Yaşam: Aydın Ticaret Odasının Faaliyetleri”, *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, (Ed. Bayram Kodaman vd.), Süleyman Demirel Üniversitesi Basımevi, Isparta, 2008.
- Hobsbawn, Eric, *Devrim Çağı 1789- 1848*, Ankara, 1998.

- Kasaba, Reşad, “İzmir”, Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914), (Ed. Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren, Donald Quataert), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Savaş yay., Ankara, 1982.
- *Mahmut Esat Bozkurt Anısına Armağan (1892 - 1943)*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2008.
- Martal, Abdullah, *Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme (19. Yüzyıl)*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1999.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Hil Yayınevi, 1987.
- Özgün, Cihan, “Batı Anadolu Limanlarına Ulaşan Şark Ticaret Yolu (İpek Yolu) Üzerine Gözlemler: XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Büyük Menderes Havzasında Ticaret Yolları”, *Dünden Bugüne İpekyolu Beklentiler ve Gerçekler*, Yay. Haz. Emel Kefeli vd., Ötüken Yay., İstanbul, 2008.
- Özgün, Cihan, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Yabancı Sermayeye Tepki: Aydın Sancağı Üzerine Bazı Tespitler”, *Tarih Okulu*, Sayı 4, Yaz 2009.
- Özgün, Cihan - Haykiran, Aysun Sarıbey, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Zamanlarında Eşkıyanın Gölgesinde Bir Kaza: Kuşadası”, *Tarih Okulu*, S. 4, İzmir, Kasım 2012.
- Pamuk, Şevket, “Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmine Açılış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay - Özgün, Cihan, “Batı Anadolu’nun Yol Ağı: Araştırmalar II, Kuşadası Liman ve Kervan Yolları”, *Tarih Okulu*, X, İzmir, 2011.
- Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, *Aydın Sancağı 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006.
- Pullukçuoğlu Yapucu, Olcay, *Modernleşme Sürecinde Bir Sancak: Aydın*, Kitap yay., İstanbul, 2007.
- Tabak, Serap, “Kuşadası Kazasının 1909- 1914 Arası Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXV/ 2, Aralık, 2010.
- Uluçay, M. Çağatay, *Atçalı Kel Mehmed*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Varlık, Bülent, *19. Yüzyılda Emperyalizmin Batı Anadolu’da Yayılması*, Ankara.

BELGELER - RESİMLER

Erken dönem Batı Anadolu eşkıyaları

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, Kuşadası yolu üzerinde sıklıkla görülen Zeybek Kahveleri

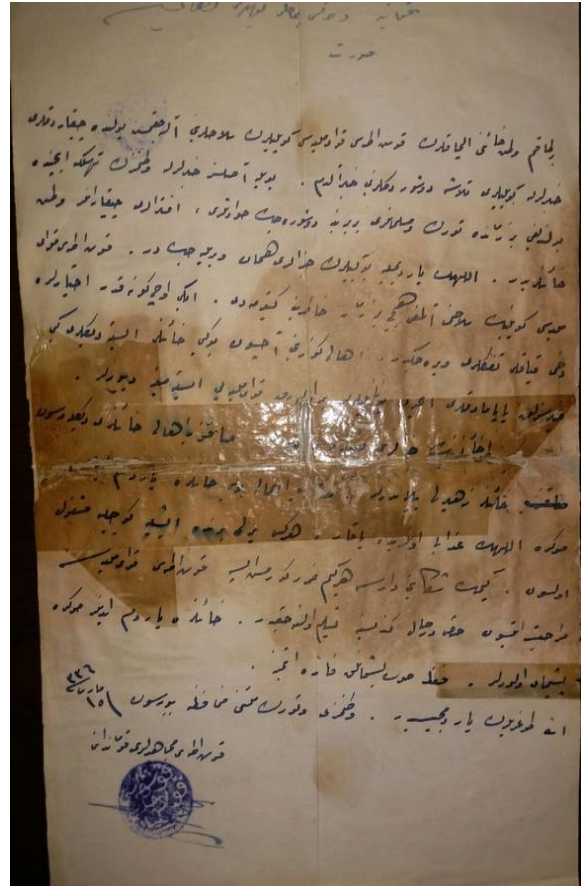
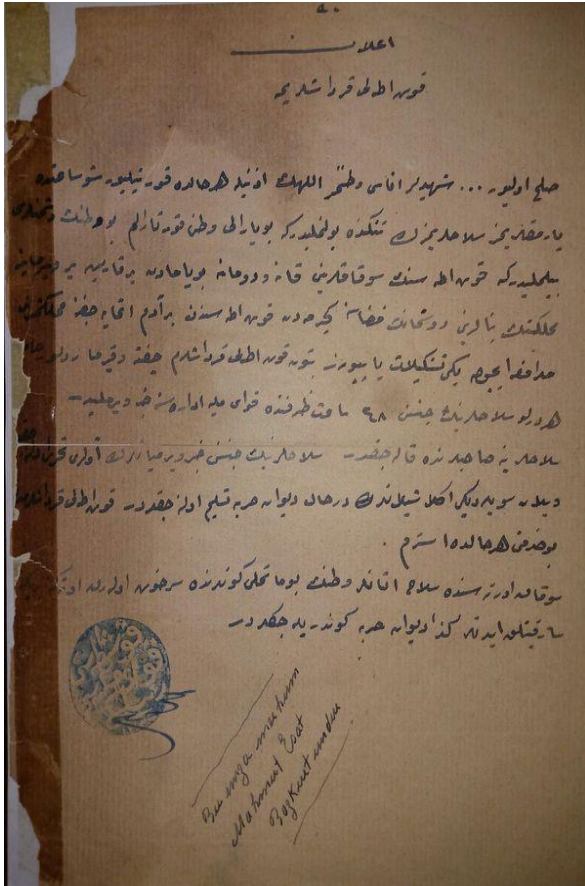
XX. yüzyılın başlarında eşkıyalık yapan zeybek grupları

XX. yüzyılın başlarında ele geçirilen bir Rum çetesi

Milli Mücadele yıllarında, zeybek kıyafetleriyle Mahmut Esat (Bozkurt)

Mahmut Esat'ın, Kuşadası Kuva-yı Milliyesi için kaleme aldığı,

1920 tarihli iki mektubu